

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-38-45

УДК 159.924.7:80:323.22

НАТАЛІЯ СОФ'ЯК

*аспірантка кафедри історії України і методики викладання історії,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: sofyak94@ukr.net*

ДВА БРАТИ, ДВІ ДОЛІ: ОЛЕКСАНДР ТА АНДРІЙ ПОТЕБНІ

У статті розглядається громадська діяльність Олександра та Андрія Потебень. Проаналізовано вклад старшого брата – Олександра – в розвиток української науки. Відображено його ставлення та філософські роздуми щодо української мови. Розглянуто постать молодшого брата – Андрія. Охарактеризовано його революційну боротьбу та участь у Січневому польському повстанні 1863–1864 рр. Проаналізовано взаємовідносини А. Потебні з редакцією газети «Колокол», зокрема О. Герценом та М. Огарьовим. Висвітлено окремі аспекти взаємовідносин між членами родини.

Ключові слова: О. Потебня, А. Потебня, П. Потебня, М. Потебня, Січнєве польське повстання 1863–1864 рр., філолог, «Комітет російських офіцерів».

Недостатньо вивченою, станом на сьогодні, є історія сім'ї Потебень. Окрім загальновідомих фактів, таких як походження з козацького роду та наявності в їхній власності невеличкого хутору в с. Перекопівці (в ХІХ ст. – Роменський повіт Полтавської губернії, сьогодні – село Роменського району Сумської обл.), на якому працювало п'ять кріпаків, залишається багато малодосліджених фактів з біографії членів родини. Батько, Панас Юхимович, був відставним штабс-капітаном, який брав участь у війнах з Персією та Туреччиною в 1828–1829 рр., а згодом займав посаду судового засідателя в м. Ромен, в якому мав будинок [7, с. 12]. Родина Потебні, в якій було чотири сини – Олександр, Андрій, Петро і Микола – та одна дочка, була достатньо освіченою за мірками того часу. Важливу роль у питанні освіченості відіграв голова сім'ї – Панас Потебня. Будучи ерудованою людиною та володіючи декількома мовами, він намагався долучити своїх дітей до науки. Добре знаючи історію доби козаччини, батько старався привити любов до українських народних звичаїв і культури.

Внаслідок значної зайнятості у зв'язку з посадовими обов'язками Панас Потебня не мав можливості приділяти багато часу вихованню своїх дітей. Тож старший син Олександр сім років виховувався в дядька, який був високоосвіченою людиною і мав значний вплив на формування світогляду та особистості юнака. Про О. Потебню збереглося най-

більше відомостей в українській і зарубіжній, зокрема російській історіографії. Після завершення навчання в класичній гімназії в Радомі він продовжив здобувати знання в Харківському університеті спочатку на юридичному факультеті, а згодом перейшов на історико-філологічний, який закінчив в 1856 р. Присвятивши себе науковій діяльності, став відомим професором історії російської мови і літератури. Російські дослідники вважають О. Потебню російським науковцем, а його праці – надбанням російської наукової спадщини. Дослідник опублікував більше 30 наукових праць. Він додержувався демократичних переконань, але намагався бути осторожливим у політичній діяльності [10, с. 27–28]. Утім, назвати його аполітичним діячем було б неправильно.

О. Потебня не просто відомий і талановитий філолог, він був засновником психологічного напрямку в українській філології. Інститут мовознавства НАН України в Києві в 1945 р. названо його іменем. Сьогодні він продовжує успішно функціонувати [7, с. 13]. Окрім того, О. Потебню називають основоположником Харківської філологічної школи. Він зробив чималий внесок у вивчення народної поетичної творчості та етнографії. Аналізуючи український фольклор, О. Потебня звернув увагу на російську і сербську усну народну творчість та їх досліджував. Український філолог Р. Сердега зауважує, що «в його багатій науковій спадщині знаходимо цілу низку праць,

в яких, по суті, закладається фундамент сучасної української й певною мірою навіть слов'янської лінгвофольклористики... Мова розглядається ним як духовна творчість» [16, с. 25].

Значну увагу О. Потебня приділяв мові та її ролі в духовому розвитку як окремої особистості, так і народу загалом. Учений вважав, що мова нерозривно пов'язана з духовними силами людини і цілої нації, а також з національним розвитком [21, с. 9–10]. Філолог не просто дослідив історичне походження української мови, з'ясував історичний синтаксис слов'янських мов і, як доводить у своїх висновках український літературознавець Іван Фізер, більш ніж століття тому запропонував низку теоретичних розробок у літературознавстві, що не втратили своєї актуальності до сьогодні [18, с. 161–162].

О. Потебня вважав, що навчання в школі для дітей мало здійснюватися на мові, якою розмовляють їхні батьки, оскільки вона є найбільш зрозумілою для них. Так, у листі до Олени Штейн в 1827 р. вчений засуджував будь-яку освіту, яка ґрунтується на багатомовності. Дослідник висловлював думку, що вивчення інших мов має відбуватися або з практичною метою, або для розширення меж думки, в тому числі наукового пізнання. У дитячому віці такі завдання відсутні, а іншомовне слово, стаючи поруч із рідним, не додає нічого нового до знань, як чуже мертве тіло в організмі призупиняє й спотворює його діяльність. «Той, хто розмовляє двома мовами, нехай навіть з примусу, – переконає О. Потебня, – змінює водночас і характер, і напрямок думки». Що ж стосується російської школи, то він вважає її не найкращою для розвитку знань, пояснюючи це тим, що дітей інтелігенції намагаються навчити до п'яти мов. Філолог вважав за потрібне здійснювати навчання в школі на доступній, тобто рідній для учня мові [23, с. 344–345].

Відомий науковець стверджував, що «язык есть средство понимать самого себя. Понимать себя можно в разной мере; чего я в себе не замечаю, то для меня не существует и, конечно, не будет мною выражено в слове. Поэтому никто не имеет права владеть в язык народа того, чего сам этот народ в сво-

ем языке не находит. Для нас предложение немислимо без подлежащего и сказуемого; определяемое с определительным, дополняемое с дополнительным не составляют для нас предложения» [14, с. 145–146]. Філолог вважав, що чинником самоідентифікації для формування української нації є мова. Тому розвиток мови є чи не найголовнішою умовою самоствердження нації [25, с. 158].

У зв'язку із своєю науковою діяльністю О. Потебня в 1860-х рр. поїхав у Німеччину, щоб прослухати лекції в Берлінському університеті. Там він почав досліджувати санскритську мову. Згодом продовжив свою подорож по декількох слов'янських країнах. Під час своєї подорожі філолог веде активну переписку із своїми друзями. У листуванні з колишнім однокурсником і членом Харківської громади І. Біликовим напередодні польського повстання 1863 р. він розмірковує над бажанням Польщі приєднати українські етнічні землі до своїх кордонів. Добре знаючи історію, О. Потебня бачить Україну єдиною країною: «Мы не можем забыть своего ближайшего кровного родства с простым людом Подолии, Волыни, Галича и т. д. и права принимать к сердцу их дела» [22].

Наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIX ст. на Наддніпрянщині виникають українські гуртки культурного, етнографічного і літературного напрямку, що називали себе громадами і взаємодіяли одна з одною [3]. Значний внесок у розвиток громадівського руху зробили педагоги, письменники, вчені, культурні діячі, чия праця, виступи в пресі, художня і наукова творчість були могутнім чинником формування та розвитку української національної ідеї, громадянського пробудження й оздоровлення суспільства [12, с. 17–18]. Осередком діяльності громадівців у Харкові був університет, навколо якого згуртувалися такі діячі, як: О. Потебня, П. Лобко, А. Шиманов, В. Гнилосиров, В. Мова та ін [3].

О. Потебня, прослідковуючи українсько-польські та українсько-російські взаємовідносини в минулому, приходять до висновку, що «было ли это соединение (у Переяславі 1654 р. – Н. С.) с правительством (Російської імперії. – Н. С.) только чистое подданство или и соединение с народом? Есть ли в настоящее

время потребность соединения с Великоорусским народом?». О. Потебня підсумував: «Наши отцы и деды были крепки в своей народности невольно, сами того не сознавая, они могли еще оставаться украинцами; мы уже можем быть крепки только (подчеркления Потебні. – Н. С.) сознанием своей «особенности»» [22].

О. Потебня раніше визначеного терміну повернувся з наукового відрядження в Росію. Що спонукало його до такого кроку, важко визначити. Можливо, причиною послужила загибель брата, одного з активних учасників польського революційного руху в 1860-х рр. – Андрія або Миколи [13, с. 8]. Таку думку підтримує сучасний дослідник біографії О. Потебні, В. Франчук. З одного боку, він зазначив у своїй праці, що, за словами М. Пирогова, колишнього куратора Київського навчального округу, О. Потебня прибув до Берліну в березні 1863 р. і зустрівшись з О. Потебнею, «був вражений хворобливим виглядом Олександра Опанасовича» [19, с. 103]. З іншого боку, В. Франчук зазначає, що очевидець подій Г. Житецький пов'язував повернення науковця до Росії із «злою пригодою з братом Олександра Опанасовича Миколаєм» [19, с. 104; 4, с. 75]. Достовірно невідомим залишається той факт, що саме спонукало філолога на повернутися до Російської імперії. У серпні 1863 р. він приїхав із закордону до Петербургу [4, с. 75]. Цілком зрозумілим залишається його пригнічений стан, через втрату в польсько-російській боротьбі трьох своїх братів.

Мабуть, участь братів О. Потебні – Андрія, Миколи і Петра – в польському повстанні мала вплив на ухвалу Ради Харківського університету, що відхилила в 1866 р. докторську дисертацію О. Потебні «Про міфічне значення деяких обрядів і повір'їв». Тож захист докторської дисертації був відтермінований до 1874 р. і відбувся на іншу тему: «Із записок по російській граматиці» (ч. 1–2). Після цього ім'я вченого стало відомим у науковому світі. У 1875 р. він був обраний членом-кореспондентом Академії наук і дійсним членом Товариства любителів російської словесності при Московському університеті. Тоді йому була присуджена Ломоносовська премія. Згодом, у 1878–1879 рр., О. Потебня був нагоро-

джений золотою Уваровською медаллю. Де-що пізніше, в 1891 р., Російське географічне товариство нагородило філолога Костянтинівською медаллю [13, с. 8].

О. Потебня розглядав мову не тільки як засіб спілкування, але й як спосіб мислення і пізнання. Саме завдяки мові людина здатна формувати знання про довкілля та передавати їх наступним поколінням [6, с. 36–37]. О. Потебня у своїх дослідженнях розглядав мову в якості джерела різних душевних станів людини. На його думку, мова проявляється в різноманітних душевних станах людини, що є характерним для психологізму як філософського напрямку [9, с. 149].

О. Потебня мав чіткі політичні погляди в питанні функціонування української мови. Він засуджував Емський указ 1876 р., який забороняв українську мову в офіційних установах та ввезення українських видань в Україну із-за кордону. Отже, вчений піддавав критиці твердження, поширене серед частини інтелігенції, яка вважала, що перехід українців на російську мову долучить їх до нібито «більш розвиненішої великоросійської цивілізації». «Взагалі, денационалізація, – вважав О. Потебня, – зводиться на неповне користування готовими засобами сприймання, засвоювання та впливу; на ослаблення енергії думки; на гидоту пустки, яка витворюється на місці вирваних, але нічим незаступлених, форм свідомості; на ослаблення зв'язку підростаючих поколінь з дорослими, що заступається лише слабим зв'язком з чужими; на дезорганізацію громадянства; неморальність, спідлення» [15, с. 19].

Маючи передові на той час погляди, О. Потебня зумів розвинути свій талант у декількох наукових працях, серед яких найвідомішими були: «До історії звуків російської мови» (1876–1883 рр.), «Слово о полку Ігоревім: Текст і примітки» (1878 р.), «Пояснення малоросійських і споріднених народних пісень» (1882–1887 рр.) та ін. Після своєї смерті в 1891 р. він залишив велику наукову спадщину для наступних поколінь, не тільки як мовознавець, але й як філософ, етнограф, педагог, літературознавець, фольклорист та громадський діяч.

Таким же відданим своїй справі був молодший брат Олександра Потебні – Андрій. Він,

волею долі, обрав зовсім інший шлях. Батько віддав юнака до кадетського училища, де Андрій Потебня не тільки здобував освіту, але й сформувався як особистість. Після навчання в Орловському, він поступає до Полоцького кадетського корпусу. Цей заклад був цікавий тим, що мав чітко визначені цілі, намагався згуртувати молодих кадетів для того, щоб поширити в їхньому середовищі російську мову, віру, культуру. Їхні випускники мали стати вірнопідданими імператорському престолу офіцерами, які мали б «захищати» великодержавні інтереси Російської імперії, навіть якщо довелось б придушувати визвольний рух народу, до якого належав той чи інший офіцер. А. Потебня належав до 16-го випуску Полоцького кадетського корпусу, що був переведений у Петербург [8].

А. Потебня швидко знаходить у корпусі друзів та однодумців. Перебуваючи в інтернаціональному корпусі, він мав змогу спілкуватися з вихідцями з різних народностей та соціальних верств населення. Серед його оточення було чимало поляків. У деяких з них були родичі, які брали участь у польському визвольному русі 1830–1831 рр., що увійшов в історію під назвою Листопадове повстання. А. Потебня товаришував з поляками Ярославом Домбровським і Зигмундом Падлевським. Він став прихильником та ініціатором співпраці між українцями, поляками, росіянами, білорусами та литовцями, що мали революційні погляди. А. Потебня у званні прапорщика був відправлений у 16-й Шліссербурзький піхотний полк 4-ї піхотної дивізії, що знаходився у Варшаві. Там він пробув з 1856 р. до 1858 р. [8].

Згодом А. Потебня поїхав у Петербург, де перебував протягом року (до грудня 1859 р.). Це зробило значний вплив на формування світогляду майбутнього революціонера. Тут він мав змогу детальніше ознайомитися з такими журналами, як петербурзький «Современник» (1836–1866 рр.), в якому були розміщені статті М. Чернишевського і М. Добролюбова, відомих російських революційних та опозиційних діячів. А. Потебня був ознайомлений із сатиричним журналом «Искра» (1859–1873 рр.), військовим журналом «Военный сборник» (1858–1917 рр.) та лис-

тами «Колокола» (1857–1867 рр.), що були заборонені і видавалися у Лондоні О. Герценом і М. Огарьовим [2, с. 124]. Вони стали близькими товаришами А. Потебні, а М. Огарьов навіть полюбив його як свого рідного сина. Уже в 1860 р. військовий повернувся в Шліссельбургський піхотний полк. На початку 1860-х рр. активізувався польський визвольний рух, що перейшов в маніфестації та демонстрації [2, с. 124].

А. Потебня підтримував тісні взаємовідносини не тільки з російськими революціонерами, польськими діячами визвольного руху, а й із «литовцем за походженням і українцем за покликом серця» Сигізмундом Сераковським. Під час Січневого польського повстання 1863–1864 рр. він став видатним революціонером та очолив повстанський загін на території Литви. С. Сераковський був близьким другом по переписці Тараса Шевченка, Тож зрозуміло, що і сам А. Потебня був добре ознайомлений із працями та революційними поглядами великого Кобзаря. У Варшаві А. Потебня збирає навколо себе однодумців, які були прихильниками докорінних змін в устрої Російської імперії, й очолює створений з його ініціативи «Комітет російських офіцерів у Польщі» [17].

Навесні 1862 р. була затримана група учасників таємного «Комітету російських офіцерів», або, як його ще називають, «Організації Потебні», створену Андрієм Опанасовичем. Було заарештовано поручників українця Петра Сливицького та латиша Івана Арнгольдта, унтер-офіцера поляка Францішека Ростковського і засуджено до розстрілу, росіянина Каплинського – до шести років ув'язнення, а рядового українця (існує версія, що єврея) Лева (Левка) Щура – 600 ударів шпідрутенами та довічної каторги [10, с. 46]. Під час слідства і на суді обвинувачені не приховували своїх ідейних переконань. За доказ, що свідчив про революційні переконання засуджених, свідчить лист, який був адресований генералу О. Лідерсу. Коли лист показали обвинуваченим і запитали, хто його написав, то І. Арнгольдт відповів, що він є автором і підписав його. Вони загинули за свої погляди, вважаючи за краще прийняти смерть, аніж відмовитися від них [7, с. 132].

У польському визвольному русі 60-х рр. XIX ст., як уже згадувалося, окрім Андрія, взяли участь й інші члени сім'ї Потебень: Микола і Петро. Вони загинули під час драматичних подій. Зокрема, за відомостями жандармського управління, учасником Січневого польського повстання 1863 р. став студент Київського університету Микола Потебня, який перейшов на бік польських повстанців [2, с. 13]. Підтвердження цього знаходимо в «Біографічному словнику», складеному М. Чекановим: «Третій син в сім'ї Потебень, який народився 3 грудня 1840 р., поступив в 1 клас Харківської Першої гімназії в 1851 р. Він, як і його брати Андрій та Петро, загинув у 1863 р. під час Січневого польського повстання» [1, с. 281]. Найменше збереглося відомостей про наймолодшого з братів – Петра. Відомо, що він був вихованцем Московського кадетського корпусу. Петро Потебня зник безвісти влітку 1862 р. після того, як у Варшаві був здійснений замах на життя царського генерал-ад'ютанта О. Лідерса. В історіографії найпоширенішою є версія, що замах здійснив А. Потебня як помсту за смерть своїх товаришів, які були страчені [2, с. 13].

Однак, незначна частина дослідників вважає, що особа, яка стріляла в намісника О. Лідерса, був не А. Потебня. На захист своєї думки радянський історик С. Шкроб наводить запис з «Алфавіту політичних злочинців», де А. Потебня записаний під №47. Зазначалося, що «по уведомл. ген. ад. Крыжановского, оказался замешанным в деле Ковальского, подозреваемого в посягательстве на жизнь графа Лидерса. Офицер этот скрылся и исключен из списков. Воспитывался в Константиновском кадетском корпусе». На думку С. Шкроба, якщо в наведеному вище документі відсутній запис про безпосередню участь А. Потебні у замаху на О. Лідерса, то слідча комісія визнала офіцерів Шліссельбургського полку не причетними до справи замаху [24, с. 92].

Найбільш ймовірно, що саме А. Потебня був людиною, яка стріляла в А. Лідерса. На підтвердження даної версії є загальновідомий факт, що А. Потебня відразу після замаху виїхав із Польщі та змушений був переховуватися. Однак, під час вибуху Січневого польського повстання 1863–1864 рр. він поверну-

вся, щоб приєднатися до польських повстанців. Загинув український військовий у бою проти російських регулярних військ неподалік Кракова під Песковою Скалою – середньовічного замку, розташованого у гміні Сулошова. Автор висловлює аналогічну думку, хоч знаходимо інформацію, де вказано, що «Потебня не загинув під Пескова Скала, але під містечком Скала» («Potebnia nie zqinał pod Pieskowa Skala, ale pod miastazkiem Skala») [20, арк. 21зв.]. Навіть помираючи Андрій Потебня не відступав від своїх переконань. Останнє, що почули від нього товариші, був заклик не здаватися: «Дай вам Бог перемогти в боротьбі супроти тиранії...».

М. Огарьов в еміграційному виданні «Колокол» у травні 1863 р. написав «Надгробне слово», присвячене близькому другу та одностудцю – Андрію Потебні. У ньому, зокрема, він стверджує: «онъ (Потебня. – Н. С.) погибъ ради этой новой жизни, увѣренный, что его смерть послужитъ примѣромъ и завѣтомъ. Я не встрѣчалъ юноши преданнѣе общему дѣлу, больше отбросившаго всякіе личные интересы и такого безустальнаго въ своей постоянной работѣ – основатель общества русскихъ офицеровъ и солдатъ, для завоеваніе русскому народу земли и воли. Судьба его поставила въ Польшѣ, гдѣ он ѣ и основатель комитетъ русскихъ офицеровъ» [5, с. 1333]. Далі М. Огарьов зазначав: «Собрать русской отрядъ, сначала пристать съ нимъ къ польскому возстанію, и потомъ идти въ Россію подымать народъ за землю и волю и, вѣроятно, погибнуть, заявивъ, что нашлись солдаты и офицеры, которые не хотѣли быть палачами въ Польшѣ, но хотѣли сложить головы, чтобы кликнуть первый кличъ на всю Русь – о слушной порѣ, когда земля русская должна быть отдана безсословно вольному русскому народу» [5, с. 1333].

Продовжуючи своє звернення до читачів, М. Огарьов закликав майбутніх військових продовжити справу А. Потебні. Оскільки він не покинув справу визволення з-під тиранії, незважаючи на всі умови, які перешкождали йому [5, с. 1334]. Насамперед, це відносилось до внутрішніх суперечностей між двома польськими таборами: «червоними», які мали радикальні погляди, та «білими», що

виступали за більш ліберальні методи боротьби, включаючи переговори з Росією. Тож, останній період життя А. Потебні був пов'язаний з діяльністю М. Лангевича, який представляв інтереси «білих». Дослідники З. Млинарський та А. Сліш вважають, що в таборі М. Лангевича були небажаними особи, які мали радикальні чи прогресивні погляди, тобто такі як А. Потебня [10, с. 75].

Одним з головних завдань, які ставив перед собою Андрій Потебня, було показати, що мундир офіцера російської армії не завжди несе завоювання, покарання і біди. Він відстоював загальнолюдські цінності. У своїх принципах він був солідарний із передовими громадськими діячами того часу, найбільше підтримуючи зв'язки із видавцями «Колокола». М. Огарьов закликав військових «заступить его мѣсто», оскільки «вы юноши-офицеры, вы – подобно ему – страдальцы кадетских корпусовъ, которыхъ узкое, тупое, нечеловѣчное воспитаніе домучило до пониманія свободы – не оставляйте военной службы. Какъ-бы она ни была тяжела – терпите и идите въ войско создавать ту силу, которая несокрушимо станеть за землю и волю народную. Было время, нѣсколько лѣтъ тому назадъ, мы говорили офицерамъ, преданнымъ общему дѣлу, – не оставляйте военной службы, на васъ лежитъ обязанность силу палачества превратить въ силу освобожденія» [5, с. 1334].

М. Огарьов 15 травня 1863 р., в наступному листі «Колокола», надрукував поправку, ґрунтуючись на матеріалі польського часопису, «Gazeta narodowa». «Народна газета, – по-

відомляється в цій поправці, – каже, що А. Потебня, глава Комітету російських офіцерів в Польщі, загинув не при Песковій Скалі (як сказано в «Колоколе»), а у відомому нічному нападі на кладовищі при Скалі. Він перебував при М. Лангевичі з важливими дорученнями. Під час битви, незважаючи на всі прохання та переконання, він схопив косу, на чолі колони пішов в атаку і загинув, убитий кулею в груді. Смерть його, – додає «Народна газета», – велика втрата. Людина найчистіша і найблагородніша, яка всією душею любила свободу» [11, с. 538].

Таким чином, два рідні брати стали відомими своєю діяльністю в різних сферах. Олександр Потебня став відомим в науковій галузі, а його молодший брат, Андрій – одним з найвідоміших учасників Січневого польського повстання 1863 р. Будучи освіченими і далекоглядними людьми, вони розуміли, що Російська імперія несе гніт для народів, які входять до її складу. Шлях, яким йшла імперія, суперечив вільному, демократичному розвитку. В той час, коли Олександр бачив розвиток народів через мову та освіту, Андрій обрав революційний шлях боротьби. Він боровся за демократію та покращення соціального становища населення, розуміючи, що за тиранії на таке сподіватися даремно. Хоча брати, Олександр і Андрій, практично не знали одне одного, оскільки їхні шляхи розійшлися ще в дитинстві, між ними все ж зберігалися родинні зв'язки. Про це свідчить той факт, що свого сина Олександр Потебня назвав Андрієм, очевидно, іменем свого загиблого брата.

Список використаних джерел

1. Биографический словарь бывших питомцев Первой Харьковской гимназии за истекшее столетие. 1805–1905 / сост. Н. А. Чеканов, Харьков: «Русская Типо-Литография», 1905. 441 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ecriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/4237>
2. «За нашу и вашу свободу!» Герои 1863 года / Составитель В. А. Дьяков, М.: Молодая гвардия, 1964. 448 с.
3. Житецький І. Київська громада за 60-тих років. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/ukr14.htm>
4. Житецький І. О. О. Потебня і харківська громада в 1861–63 рр. (із щоденника та листування В. С. Гнилосирова). За століт. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / Під ред. акад. Михайла Грушевського. К.: Державне Видавництво України, 1927. Кн. 1. С. 73–76.
5. Колоколь. 1 мая 1863 г. листъ 162.
6. Коць Т. О. О. Потебня про цінність слова: проекція на мовну реальність. Культура слова. 2015. Вип. 83. С. 36–43. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_83_9
7. Кулиняк Д., Дерек І. «За нашу і вашу свободу»: Документально-історичне есе. Київ: ТОВ «Видавничо-поліграфічний центр «Літопис-XX». 2013. 112 с.
8. Кулиняк М. Організація Потебні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2326/196/82740/>

9. Матюшко Б. К. Лінгвофілософське вчення Олександра Потебні як джерело естетики Дмитра Овсянико-Куликовського. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17740/1/Matiushko.pdf>
10. Млинарський З., Сліш А. Андрій Потебня борець за спільну справу братніх народів. Київ: Вид. Академії наук УСРС, 1957. 91 с.
11. Неизданные и несобранные произведения Огарьова. Из публицистического наследия. Агитационные и сатирические произведения. Лирика. Вступительная статья, публикация и комментарии Я. Черняка.
12. Побірченко Н. До історії взаємин М. Драгоманова та Київської громади в контексті українського культурно-просвітницького руху (друга половина XIX ст.). Історико-педагогічний альманах. 2012. Вип. 1. С. 17–32. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_1_6
13. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / Сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Муратова. М.: Высшая школа, 1990. 344 с.
14. Потебня А. Мысль и язык. Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1892. 177 с.
15. Рожанська Н. В. Соціальні ідеї Олександра Потебні в контексті сучасної етносології і глобалістики. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 17–20. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchsusoc_2013_225_213_5
16. Сердега Р. Л. Лінгвофольклористичні витоки в працях О. О. Потебні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологія. 2017. Вип. 77. С. 25–29.
17. Сюдюков И. Неизбежность самопожертвования. Андрей Потебня – герой польского освободительного восстания 1863 года. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/neizbezhnost-samopozhertvovaniya>
18. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження / Передм. І. Дзюби. К.: АТ «Обереги», 1996. 192 с.
19. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.
20. Центральний державний історичний архів України, Львів (ЦДАІЛ України) Ф. 120, Оп. 1, Спр. 84.
21. Чехович К. Олександр Потебня – український мислитель-лінгвіст. Варшава, 1931. 175 с.
22. Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання: Спроба реконструкції цілісного образу науковця. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D0%90%D0%BB%D1%84%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B6%D1%87%D0%B8%D0%BA/%D0%9E>
23. Шеремета Н. П. Українознавча синергетика наукового набутку Олександра Потебні й Івана Огієнка. Іван Огієнка. Іван Огієнка і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 12. С. 342–347. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ioishn_2015_12_57
24. Шкроб С. Жертва польского освобождения. Каторга и ссылка. 1931. № 4. С. 85–99.
25. Яковенко О. Д. Роль мови у формуванні етнічної ідентичності (за О. Потебнею). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/2539/1/%D0%BE%D0%B4%20%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

References

1. By`ografy`chesky`j slovar` bvshy`x py`tomcev Pervoj Har`kovskoj gy`mnazy`y` za y`stekshee stolety`e. 1805–1905 / sost. N. A. Chekanov, Har`kov: «Russkaya Ty`po-Ly`tografy`ya», 1905. 441 s. Dostupno: <http://escrptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/4237>
2. «Za nashu y` vashu svobodu!» Geroy` 1863 goda / Sostavy`tel` V. A. D`yakov, M.: Molodaya gvardy`ya, 1964. 448 s.
3. Zhy`tecz`ky`j I. Ky`yivs`ka gromada za 60-ty`x rokov. Dostupno: <http://litopys.org.ua/rizne/ukr14.htm>
4. Zhy`tecz`ky`j I. O. Potebnya i xarkivs`ka gromada v 1861–63 rr. (iz shhodenny`ka ta ly`stuvannya V. S. Gny`losy`rova). Za sto lit. Materiyaly` z gromads`kogo j literaturnogo zhy`ttya Ukrayiny` XIX i pochatkiv XX stolittya / Pid red. akad. My`xajla Grushevs`kogo. K.: Derzhavne Vy`davny`czstvo Ukrayiny`, 1927. Kn. 1. S. 73–76.
5. Kolokol 1 maya 1863 g. ly`st` 162.
6. Kocz` T. O. O. Potebnya pro ocinnist` slova: proekciya na movnu real`nist`. Kul`tura slova. 2015. Vyp. 83. S. 36–43. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_83_9
7. Kuly`nyak D., Derek I. «Za nashu i vashu svobodu»: Dokumental`no-istory`chne ese. TOV «Vy`davny`cho-poligrafichny`j centr «Litopy`s-XX». Kyiv, 2013. 112 s.
8. Kuly`nyak M. Organizaciya Potebni. Dostupno: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2326/196/82740/>
9. Matyushko B. K. Lingvofilosofs`ke vchennya O Aleksandra Potebni yak dzherelo estety`ky` Dmy`tra Ovsyany`ko-Kuly`kovs`kogo. Dostupno: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17740/1/Matiushko.pdf>
10. Mly`nars`ky`j Z., Slish A. Andrij Potebnya borecz` za spil`nu spravu bratnix narodiv. Vy`d. Akademiyi nauk USRS. Kyiv, 1957. 91 s.
11. Ney`zdannye y` nesobrannye proy`zvedeny`ya Ogar`ova. Y`z publy`cy`sty`cheskogo nasledy`ya. Agy`tacy`onnye y`saty`ry`chesky`e proy`zvedeny`ya. Ly`ry`ka. Vstupy`tel`naya stat`ya, publy`kacy`ya y` kommentary`y` Ya. Chernyaka.
12. Pobirchenko N. Do istoriyi vzayemy`n M. Dragomanova ta Ky`yivs`koyi gromady` v konteksti ukrayins`kogo kul`turno-prosvitny`cz`kogo ruhu (druga polovy`na XIX st.). Istory`ko-pedagogichny`j al`manax. 2012. Vy`p. 1. S. 17–32. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_1_6
13. Potebnya A. A. Teorety`cheskaya poety`ka / Sost., vstup. st., komment. A. B. Muratova. M.: Vissh. shk., 1990. 344 s.
14. Potebnya A. Mysl` y` yazyk. Har`kov: Ty`pografiya Adol`fa Darre, 1892. 177 s.
15. Rozhans`ka N. V. Social`ni ideyi O Aleksandra Potebni v konteksti suchasnoyi etnosociologiyi i globalisty`ky`. Naukovi praci [Chornomors`kogo derzhavnogo univerty`tetu imeni Petra Mogy`ly` kompleksu «Ky`yevy`-Mogy`lyans`ka akademiya»]. Ser.: Sociologiya. 2013. T. 225, Vyp. 213. S. 17–20. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchsusoc_2013_225_213_5

16. Serdega R. L. Lingvofol'klory'sty'chni vy'toky v pracyah O. O. Potebni. Visny'k Xarkiv's'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni V. N. Karazina. Filologiya. 2017. Vy'p. 77. S. 25-29.
17. Syundyukov Y. Ney'zbezhnost' samopozhertvovany'ya. Andrej Potebnya – geroj pol'skogo osvobody'tel'nogo vosstany'ya 1863 goda. Dostupno: <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/neizbezhnost-samopozhertvovaniya>
18. Fizer I. Psy'xolingvisty'chna teoriya literatury' Oleksandra Potebni: Metakry'ty'chne doslizhennya / Peredm. I. Dzyuby'. K.: AT «Obereg», 1996. 192 s.
19. Franchuk V. Yu. Oleksandr Opanasovy'ch Potebnya. Storinky' zhy'ttya i naukovoyi diyal'nosti. K.: Vy'davny'chy'j dim Dmy'tra Burago, 2012. 376 s.
20. Central'ny'j derzhavny'j istory'chny'j arxiv Ukrainy', L'viv (CzDIAL Ukrainy') F. 120, Op. 1, Spr. 84.
21. Chexovy'ch K. Oleksander Potebnya – ukrayins'ky'j my'sly'tel'-lingvist. Varshava, 1931. 175 s.
22. Shevel'ov Yu. Oleksandr Potebnya i ukrayins'ke py'tannya: Sproba rekonstrukcii cilisnogo obrazu naukovcy. Dostupno: <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D0%90%D0%BB%D1%84%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B6%D1%87%D0%B8%D0%BA/%D0%9E>
23. Sheremeta N. P. Ukrayinoznachna sy'nergety'ka naukovogo nabutku Oleksandra Potebni j Ivana Ogiyenka. Ivan Ogiyenko i suchasna nauka ta osvita. Seriya: Filologichna. 2015. Vy'p. 12. S. 342-347. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/loisn_2015_12_57
24. Shkrob S. Zhertva pol'skogo osvobozhdeny'ya. Katorga y' ssylka. 1931. # 4. S. 85-99.
25. Yakovenko O. D. Rol' movy' u formuvanni etnichnoyi identy'chnosti (za O. Potebneyu). Dostupno: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/2539/1/%D0%BE%D0%B4%20%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

Наталья Софьяк. Два брата, две судьбы: Александр и Андрей Потебни

В статье рассматривается общественная деятельность Александра и Андрея Потебень. Проанализированы вклад старшего брата - Александра - в развитие украинской науки. Отражено его отношение и философские размышления относительно украинского языка. Рассмотрена фигура младшего брата - Андрея. Охарактеризованы его революционная борьба и участие в Январском польском восстании 1863-1864 гг. Проанализированы взаимоотношения А. Потебни с редакцией газеты «Колокол», в частности с А. Герценом и Н. П. Огаревым. Освещены отдельные аспекты взаимоотношений между членами семьи.

Ключевые слова: А. Потебня, А. Потебня, П. Потебня, М. Потебня, Январское польское восстание 1863-1864 гг., филолог, «Комитет русских офицеров».

Natalia Sofyak. Two brothers, two shares: Alexander and Andrei Potebni

The article deals with the activities of brothers Alexander and Andriy Poteben. The work of the prominent Ukrainian philosopher, linguist and public figure - Alexander Potebni, is covered. His contribution to the development of Ukrainian science is analyzed. The most important scientific achievements of the scientist and their influence on the further development of Ukrainian philosophical thought are mentioned. The scholar's attitude and opinions regarding the Ukrainian language in the context of the current socio-political situation are shown. Among other things, his views on Ukrainian-Polish and Ukrainian-Russian relations in the historical past are highlighted.

The article analyzes the life and activities of another brother, Andrew Potebni. The period of his stay and study in the Polotsk Cadet Corps is covered. Some aspects of friendship with cadets of Polish, Belarusian and Lithuanian origin are considered. Some of them later became members of the Polish uprising of 1863 against the Russian Empire. The character of A. Potebna and the formation of the outlook of a future participant of revolutionary events in the territory of the Polish lands are characterized. He is referred to his transfer to the 16th Schlossburg Infantry Regiment of the 4th Infantry Division, localized in Warsaw.

A. Potebni's participation in the revolutionary struggle and his role during the January Polish uprising of 1863-1864 was demonstrated. The article considers the attitude of the newspaper's editorial staff to it and its struggle against the Russian autocracy. Personal relationships and friendships between A. Potebnei and O. Herzen and M. Ogarev are characterized. The activities of the Committee of Russian Officers in Poland are covered. The article discusses the versions of the attempt on O. Lieders, who held the position of governor of the Kingdom of Poland. The participation of other family members - Nicholas and Peter Potebni - is partially covered. They also joined the Polish armed struggle to restore the Commonwealth.

Keywords: O. Potebnya, A. Potebnya, P. Potebnya, M. Potebnya, Polish Rebellion of January 1863-1864, philologist, Committee of Russian Officers.